

Arapçada “Lahn”ın Dil Çalışmalarına Etkisi

The Effect Of “Lahn” (Solecism) On Language Studies

Turan Bahşı

Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fak., Antalya, [Orcid ID: 0000-0003-0900-9258](https://orcid.org/0000-0003-0900-9258), turanbahsi@akdeniz.edu.tr.

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi – Date Received	30 Ekim / October 2020
Kabul Tarihi – Date Accepted	26 Aralık / December 2020
Yayın Tarihi – Date Published	30 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu	Ekim – Kasım – Aralık
Pub Date Season	October – November – December

Atf / Cite as: Bahşı, Turan, Arapça’da “Lahn”ın Dil Çalışmalarına Etkisi/The Effect Of “Lahn” (Solecism) On Language Studies. *tarr: Turkish Academic Research Review*, 5 (4), 595-606. doi: 10.30622 tarr.818519.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Arapçada “Lahn”ın Dil Çalışmalarına Etkisi

Turan Bahşı

Özet

Bu makalede Arapların, acemle (Arap olmayan halkla) bir arada yaşamaya başlamalarıyla birlikte toplumda ortaya çıkan ve zamanla yaygınlaşan dil hatalarının (lahn’ın) Arap dili alanında yürütülen çalışmalar üzerindeki etkisi incelenmektedir. Günlük konuşmalarda ve özellikle Kur’ân tilâvetinde yapılan dilsel hatalar, ilim adamlarını dilin doğru kullanımını sağlamak amacıyla birtakım tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu önlemlerin arasında Arap yazısının geliştirilmesine yönelik atılan adımlar ve gramer kurallarını tespit etmek üzere yürütülen çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca dil kullanımına dair hataların şehirlerde yaygınlaşması, sahih dil malzemesini tespit etmeye yönelik çabaları da etkilemiştir. Dilciler, dilin orijinal şeklinin korunduğu bedevîlerin yaşadığı kabilelere müracaat etmişlerdir. Söz konusu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde lahn bir sebep olmakla birlikte, bahsedilen dil çalışmalarının temel amacının lahn’ı önlemek olmadığı; bunun yerine nihâî gayenin Kur’ân dili olan Arapça’nın kayıt altına alınması olduğu gözlemlenmektedir. Öte yandan Arap edebiyatında lahn’ı konu edinen müstakil eserler yazımında ise dil kullanımında yapılan hatalara doğrudan dikkat çekmek ve bu konuda toplumda farkındalık oluşturmak gibi bir amaç taşındığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lahn, Gramer Hataları, Nahiv İlmi, Arap Dili, Kelime Derleme.

The Effect Of “Lahn” (Solecism) On Language Studies

Abstract

In this article the effect is examined of solecisms (Lahn) that appears in the society by together living of Arabians and non-Arabians and pervades in time, on studies made in the field of Arabic language. The mistakes which are seen in daily speakings especially while reading the Qur’an, impelled scholars to study for the purpose of providing the correct usage of the language. These actions can be lined up as taking steps aimed at improving the Arabic writing, determination of grammar rules. In addition, the widespread of solecisms in cities has also affected the activities aimed at identifying the authentic language material. The linguists applied to the tribes where the Bedouin lived, where the original form of the language was preserved. Although solecism was a reason for these actions, the final cause of these studies was to chain the Arabic language, the language of the Qur’an. Besides the actions being talked of, aims like pointing to solecisms and creating disparity by writing separate works subjecting solecism in the Arabic Literature had also a strong influence on the society.

Keywords: Solecism (Lahn), Grammar Mistakes, Grammar, Arabic Language, Word Collection.

Giriş

İslâm toplumunda özellikle fetihler sonrası Arapların acemlerle birlikteliği sonucu yaygın biçimde karşılaşılan dilsel hatalar, Arap dili alanında birtakım faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur. Ülkemizde lahn konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde bu çalışmaların; dilsel hataların ortaya çıkışına¹, konu hakkındaki rivayetlere² ve lahn hakkında yazılan eserlere³ odaklanıldığı görülmektedir. Söz konusu eserlerde lahn'ın dil faaliyetleri üzerindeki etkisinden genel hatlarıyla söz edilmiştir. “Arapçada ‘Lahn’ın Dil Çalışmalarına Etkisi” başlıklı bu makalede ise dilsel hataların Arap dili alanında yürütülen çalışmalara sebep, amaç ve metot bağlamındaki etkisinin belirginleştirilmesi hedeflenmektedir. Konunun dayandığı fikrî zemini oluşturması bakımından öncelikle lahn kavramının mahiyetinden söz edilecektir.

1. Bir Kavram Olarak Lahn

“Lahn” kelimesi, (لَحْن - يَلْحَن) fiilinin mastarı olup sözlükte yönelmek, meyletmek, üstü kapalı konuşmak, nağme yapmak, dili hatalı kullanmak, sözün anlam ve üslubu gibi mânalara gelmektedir.⁴ Söz konusu kelimenin Arapça’da ezdâd/zıt anlamlı kelime türlerinden biri olduğu; dolayısıyla dilin hem hatalı hem de doğru kullanımlarına “lahn” adı verilmektedir.⁵ Kur’ân’da ise bu kelime üslup anlamıyla⁶ “وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ”⁷ “Şüphesiz sen onları, sözlerinin üslubundan/konuşma tarzlarından tanırsın.”⁷ âyetinde yer almaktadır.

Arap dili alanında çalışmalar yürüten ilim adamları “lahn” kelimesinin zikredilen mânaları arasından daha çok “konuşurken ya da bir metni okurken nahiv ve sarf ilmi kurallarına aykırı davranmak ve kelimelerin telaffuzunda hata yapmak” anlamlarıyla ilgilenmişlerdir.⁸ Kûfe dil mektebinin önde gelen âlimlerinden İbn

¹ Ahmet Karadavut, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 7, s. 325-350; Şahabettin Ergüven, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/1, cilt: VI, sayı: 11, s. 155-183.

² Mehmet Nafi Arslan, “Klasik Arap Edebiyatında ‘Lahn’ Konulu Rivayetler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2018, cilt: XVIII, sayı: 2, s. 421-447.

³ Nevin Karabela, “Arapçada Dil Hataları ve Kisâî’nin *Mâ Telhanu Fihî’l-Âmme*’si Üzerine”, *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, cilt: XI, sayı: 32, s. 93-104; Selman Yeşil, Harîrî’nin Lahn Anlayışı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2017. Bu çalışmaların yanı sıra Ayhan Kaya tarafından lahn’ın nahiv ilminin doğuşundaki rolünü tespit etmeye yönelik bir makale de kaleme alınmıştır. Bkz. Ayhan Kaya, “Arap Dilinde Lahnin Nahiv İlminin Ortaya Çıkmasındaki Rolü”, *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2015, sayı: 40, s. 53-72.

⁴ Halîl b. Ahmed, el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâ’î, Beyrut 1988, c. III, s. 229-230; Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Tâcu’l-luğa ve sühâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 1987, c. VI, s. 2193-2194; İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut 1414, c. XIII, s. 379-383.

⁵ İbnu’l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, *Kitâbu’l-‘ezdâd*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut 1987, s. 238.

⁶ Neseî, Ebu’l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vil*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2005, c. III, s. 329.

⁷ Muhammed, 47/30.

⁸ Yakûb, Emîl Bedî, *Mevsû’atu ‘ulûmi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut 2006, c.VII, s. 502.

Fâris (ö. 395/1004) lahn’ı, sözün doğru kullanım şeklinden uzaklaşılması şeklinde tarif etmekte ve bu anlamın kelimeye sonradan yüklendiğine dikkat çekmektedir. Çünkü İbn Fâris’e göre fasih konuşmaya özen gösteren safkan Araplar sahip oldukları selika/dil melekesi sayesinde dilsel hatalar yapmaktan uzak durmuşlardır.⁹

Kısaca dil hataları şeklinde ifade edebileceğimiz lahn’ın Arap dilinde ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte dil bilginlerinin câhiliye dönemine ait dil malzemelerini şahit olarak kabul etme hususunda ittifak halinde olmalarından hareketle söz konusu dönemde dil hatalarının yaygın olarak yapılmadığı ifade edilmektedir.¹⁰ Hz. Peygamber döneminde ise çok nadir olmakla birlikte bu tür hatalarla karşılaşıldığına dair bazı rivayetler bulunmaktadır.¹¹ Onun vefatından sonra ise lahn hadiseleri toplumda daha sık görülmeye başlamıştır.

2. Lahn’ın Toplumda Yaygınlaşması

Hz. Peygamber döneminden sonra yaygınlaşan dil kullanımındaki hatalar karşısında halifeler insanları uyurma gereği hissetmişlerdir. Örneğin, Hz. Ebûbekir (r.a.) “لَا تُقْرَأُ فَاسْقِطُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُقْرَأَ فَالْحَنُّ” “Okurken bir kelimeyi düşürmeyi lahn yapmaya tercih ederim.”¹² sözleriyle bir kelimenin okunuşu esnasında yapılan hatanın, o kelimeyi hiç söylememekten daha kötü bir sonuç ortaya çıkardığına dikkat çekmiştir.

Benzer şekilde Hz. Ömer (r.a.) de dilin yanlış kullanımlarını iştince muhataplarını uyarmıştır. O, bir gün okla atış eğitimi yapan bir gruba rastlamış ve onların hedefe isabette başarısız olduklarını görünce ihtarda bulunmuştur. Bunun üzerine meclistekilerden biri, kendilerinin henüz eğitim safhasında olduklarını anlatmak için “إِنَّا قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ” ifadesi yerine i‘râb hatası yaparak “إِنَّا قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ” demiştir. Bunun üzerine, Hz. Ömer “وَاللَّهِ لَخَطَأُكُمْ فِي لِسَانِكُمْ أَشَدُّ عَلَيَّ مِنْ خَطَأِكُمْ فِي رَمْيِكُمْ” “Konuşurken yaptığınız hata bana, atıştaki kusurunuzdan daha ağır geldi.” diyerek onlara Hz. Peygamberin “رَجِمَ اللَّهُ امْرَأً أَصْلَحَ مِنْ لِسَانِهِ” “Konuşmasını düzelten kimseye Allah rahmet etsin.” şeklinde bir nasihatini bulduğunu söylemiştir.¹³

Lahn’ın insanlar arasında giderek yaygınlık kazanmasında hiç şüphesiz sosyolojik nedenler önemli bir rol oynamaktadır. Şöyle ki bu dönemde Müslüman Araplar, fetihlerle birlikte ülkelerinin dışına çıkmış ve bu coğrafyada artık Arap olmayan kişilerle gündelik hayatta birlikte yaşamaya başlamışlardır. Söz konusu karma toplumda İslâmiyet’i tercih eden acemler, Kur’ân’ın kendisiyle indirildiği

⁹ İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Dâru’l-Fikr, yy. 1979, c. V, s. 239

¹⁰ Karabela, “Arapçada Dil Hataları ve Kisâi’nin *Mâ Telhanu Fihi’l-Âmme*’si Üzerine”, s. 93-104.

¹¹ Hz. Peygamber huzurunda konuşurken lahn yapan birini görünce sahabeye hitaben “أُرْشِدُوا أَعْيَانَكُمْ” “Kardeşinize doğrusunu gösterin.” buyurmuştur Bkz. Hâkim, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn*, (nşr. Mustafâ Abdulkâdir Ata), Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1411, c. II, s. 477, h.n. 3643; İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetu’l-İlmiyye, yy. tsz., c. II, s. 8; Suyûtî, Ebu’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fi ‘ulûmil’l-luğa ve envâihâ*, nşr. Fuad Ali Mansûr, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 2014, c. II, s. 341.

¹²Suyûtî, *el-Muzhir*, c. II, s. 341.

¹³Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, *Mu’cemu’l-udebâ*, thk. İhsân Abbas, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1993, c. I, s. 16-17.

Arapça'yı¹⁴ öğrenmeye gayret etmişlerdir.¹⁵ Doğal olarak onlar bu dili öğrenirken de birtakım dil hataları yapmışlardır. Çünkü yeni bir dil öğrenen kişinin ilk aşamada harfleri mahreçlerine uygun telaffuz etmesi ve dilin gramer kaide ve kurallarına riayet etmesi diğer bir ifadeyle doğru bir dil becerisi edinimi oldukça zordur.¹⁶ Başlangıçta şehirlerde Arap olmayan kişilerin dillerinde görülen lahn, zamanla Arapların dillerine de sirayet etmiştir. Şöyle ki; İbn Haldun (ö. 808/1406), Araplar ve diğer milletlerden müteşekkil yeni nesilde selîkanın/dil melekesinin kaybolmasını onların sürekli acemlerin yanlış dil kullanımlarını işitmelerine bağlamaktadır.¹⁷

Bu dönemde görülen dil hatalarına dair verilen anekdotlarda da görüldüğü üzere lahn'ın ortaya çıkış alanlarından biri gündelik hayattaki konuşmalardır. Günlük konuşmaların yanı sıra dilsel hatalara zaman zaman resmî yazışmalarda da rastlanmaktadır. Hz. Ömer, hilafeti döneminde Kûfe ve Basra valiliklerinde bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) kâtibine yazdığı bir mektupta “من أبو موسى” şeklinde i'râb hatası bulunduğu için kızmış ve Ebû Mûsâ'ya, söz konusu yanlıştan dolayı kâtibini cezalandırmasını istemiştir.¹⁸

Lahn hadiseleri arasında ilim adamlarını bazı önlemler almaya sevk eden temel sebep lahn'ın günlük konuşmalar ve yazışmalar dışında Kur'ân tilâvetinde de görülmesidir. Çünkü Kur'ân okunuşunda yapılan dil hataları âyetlerin anlamı üzerinde gerek itikadî gerek fikhî birtakım hükümlerin farklılaşmasına neden olabilmektedir.¹⁹ Bahsedilen duruma Hz. Ömer'in (ö. 23/643) halifeliği zamanında yaşanan şu hadise örnek gösterilebilir: Bir bedevî, Kur'ân öğrenmek istediğini belirtmiş, bunun üzerine sahâbeden biri kendisine Tevbe sûresini öğretirken “أَنَّ اللَّهَ” “تربى من المشركين وَ رَسُولُهُ” *Allah ve Rasûlü, müşriklerden uzaktır,*²⁰ âyetine gelince rasûl kelimesini merfû' yerine mecrûr okumuş. Söz konusu hatalı okunuşa göre de “*Allah müşriklerden berî olduğu gibi Rasûlünden de berîdir*” şeklinde bir anlam ortaya çıkmıştır. Bunu duyan bedevî: “*Allah gerçekten Rasûl'ünden berî midir?! Eğer Allah, Rasûlünden beraat etmişse ben haydi haydi beraat ederim.*” demiştir. Hz. Ömer'e bedevî'nin sözleri ulaşınca, onu yanına çağırılmış ve bu sözlerinin nedenini sormuştur. Bedevî başından geçenleri anlatınca Hz. Ömer de ona âyetin doğru okunuşunu öğreterek “Kur'ân'ı (Arap) dilini bilen kimselerden başkası okutmasın!” demiştir.²¹

¹⁴ Kur'ân'ın Arap diliyle nazil olmasının hikmetleri için bkz. Yasin Pişgin, “Son İlahi Kitabın Dili Olarak Arapçanın Seçilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2016, sayı: 28, s. 489-518.

¹⁵ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-II*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2017, s. 23.

¹⁶ Halim Öznurhan, “Kur'an'ın Arap Diline Tesiri”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, edt. Mustafa Çağrı, Kuramer Yayınları, İstanbul 2019, s. 120.

¹⁷ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş, Dâru'l-Belhî, Dimaşk 2004, c. II, s. 176.

¹⁸ Bkz. Ebu't-Tayyib el-Luğavî, Abdülvâhid b. Alî, *Merâtibu'n-nahviyyin*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2009, s. 19; Suyûtî, *el-Muzhir*, c. II, s. 341.

¹⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. II, s. 246; Kıyasettin Arslan, *Dil-Tefsir ve el-Ferra*, Sonçağ Yayıncılık, Ankara 2020, s. 25-26. Dil-vahiy ilişkisi için bkz. Turan Bahşı, *Mu'tezilî Düşüncenin Temellendirilmesinde Arap Dilinin Rolü (Keşşâf Örneği)*, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2020, s. 11-16.

²⁰ et-Tevbe 9/3.

²¹ Efgânî, Said, *Min târihi'n-nahv*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz., s. 9-10; Lahn'a dair verilen örnekler için bkz. Turan Bahşı, *İbn Mâlik ve Nahiv İlmî Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri*,

3. Lahn’ın Dil Çalışmalarına Etkisi

Lahn’ın dil çalışmaları üzerindeki etkisi; Arap yazısının gelişimine yönelik atılan adımlar, gramer kurallarının tespiti, sahil dil malzemesi derlemek amacıyla gerçekleştirilen çöl seyahatleri ve lahn’ı konu edinen eserler üzerinden incelenebilir.

3.1. Arap Yazısının Gelişimi

Arap yazısı İslâmiyet’in gelişi ile birlikte büyük bir önem kazanmış ve hızlı bir ilerleme kaydetmiştir.²² Kaynaklarda Arap yazısının ıslahına ve ikmaline yönelik atılan adımların, İslâm medeniyetinde ortaya konan dil çalışmalarının başlangıcını teşkil ettiği ifade edilmektedir.²³ Lahn olgusu, yazının geliştirilmesi amacıyla yürütülen dil faaliyetleriyle yakından ilişkilidir. Zira lahn’ın Kur’ân tilâvetine sirayet etmesi, âyetlerin hatasız bir şekilde okunup doğru anlaşılması için bir takım önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla ilk olarak Ebu’l-Esved ed-Düeli (ö. 69/688) tarafından Kur’ân’ın başından sonuna kadar kelimelerin sonlarına i’râb göstergesi olarak noktalar konulmuştur.²⁴ Lahn hadiselerinden önce ise Ebu’l-Esved’in gerçekleştirdiği gibi sistematik düzeyde bir uygulamaya ihtiyaç duyulmamıştır. Zira Araplar daha önce de ifade edildiği üzere doğuştan gelen dil kabiliyetleri sayesinde dil hataları yapmaktan kaçınarak kullandıkları kelimelerin i’râbına dikkat etmişlerdir. “Naktu’l-mushaf” olarak da bilinen bu faaliyetinde Ebu’l-Esved, kâtibine Kur’ân okurken fetha, kesra ve dammelerin telaffuzu esnasında ağzının aldığı şekle göre harflerin üstüne, altına ve önüne birer, bunların tenvinli halleri için ise ikişer nokta koymasını istemiştir.²⁵

Ebu’l-Esved’in bu girişiminden sonra Arap yazısının geliştirilmesine yönelik çabalar devam ettirilmiştir. Rivayet edildiğine göre Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervân (ö. 86/705) halk arasında yaygınlaşan dilin yanlış kullanımlarına şahit olunca Irak valisi Haccac b. Yûsuf es-Sekâfi’ye (ö. 95/714) söz konusu hataların Kur’ân’a sirayet etmemesi için tedbir almasını emretmiştir. Haccac da dönemin dil ve kıraat âlimlerinden Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708) ve Yahyâ b. Ya’mer el-Advânî’yi (ö. 89/708) bu faaliyeti yürütmek üzere görevlendirmiştir. Bu iki âlim, Ebu’l-Esved’in ortaya koyduğu uygulamanın bir devamı niteliğinde harflerin birbirine karışmasını önlemek için noktalar koymuşlardır.²⁶

Arap yazısını geliştirmeye yönelik bu çabalar nahiv ilminin sistematik bir yapıya bürünmesinde önemli katkıları bulunan Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ile

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2014, s. 3-5. Konu hakkında diğer rivayetler için bkz. Arslan, “Klasik Arap Edebiyatında Lahn Konulu Rivayetler”, s. 430-444.

²² Kemal Tuzcu, “Arap Yazısının Ortaya Çıkışı (I)”, *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2001, cilt: I, sayı: 2, s. 162.

²³ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Bulut, “Arap Yazısı”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, ed. Mustafa Çağrıncı, Kuramer Yayınları, İstanbul 2019, s. 327.

²⁴ Suyûfî, *el-Muzhir*, c. II, s. 341; Ali Bulut, “Sözlü Gelenekten Yazılı Geleneğe Geçiş ve Bunda Kur’ân’ın Etkisi”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, ed. Mustafa Çağrıncı, Kuramer Yayınları, İstanbul 2019, s. 108.

²⁵ Kıfî, Ebu’l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yûsuf, *İnbâhu’r-ruvât alâ enbâhi’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 1986, c. I, s. 40; Tefvik Rüşti Topuzoğlu, “Ebu’l-Esved ed-Düeli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. X, s. 312.

²⁶ Sâlih Muhammed, Sâlih Atıyye, *Resmu’l-Mushaf (İhsâ’ ve Dirâse)*, Cemiyeyu’d-Daveti’l-İslâmiyye, Trablus 2001, s. 232-233.

birlikte olgunluk düzeyine erişmiştir. Halil b. Ahmed, Ebu'l-Esved'in koyduğu yuvarlak noktalardan oluşan hareketlerin yerine yatık “elif”, “vâv” ve uzatılmış “yâ” harflerinin küçük şekillerinden oluşan fetha, damme ve kesra işaretlerini keşfetmiştir. Ayrıca Halil, tenvin, hemze, şedde, revm ve işmâm gibi imlâ işaretleri için de ilk defa küçük ve kısaltılmış harfleri kullanmıştır.²⁷ Görüldüğü gibi lahn hadiseleri ilim adamlarını dilin doğru kullanılması üzerinde bir metot belirlemeye sevk etmiş ve bu süreçte Arap yazısı da belli bir ilerleme kaydetmiştir.

3.2. Gramer Kurallarının Tespiti

Arap yazısını geliştirmeye yönelik yürütülen faaliyetlerin yanı sıra lahn'ı önlemek için dil alanında gerçekleştirilen bir diğer faaliyet, gramer kurallarının tespit edilmesi ve kayıt altına alınmasıdır. Arap yazısının gelişimine önemli katkılar sunan Ebu'l-Esved'in gramer kaidelerinin tespitinde de Hz. Ali'nin (r.a.) teşvikleriyle bazı çabalarına tanık olunmaktadır. Ebu'l-Esved'den yapılan bir nakilde o, şöyle demektedir: “Bir gün Hz. Ali'nin (r.a.) yanına gittim. Hz. Ali kelâmın isim, fiil ve harften oluştuğunu anlattığı bir sayfayı bana verdi. Bu bilgileri yazmasının sebebini sorduğumda bana ‘Etrafımda bazı kişilerin dil kullanımında hataya düştüklerini gördüm. Bu sebeple (dilde) doğrunun yanlıştan ayırt edilebileceği bazı bilgiler yazmayı arzuladım.’ cevabını verdi.”²⁸ Bir başka rivayette ise Hz. Ali'nin “*Bu metodu takip et.*” diyerek Ebu'l-Esved'i dil çalışmaları yapması için görevlendirdiği ifade edilmektedir.²⁹

Bahsedilen hadiseden sonra olsa gerek Ebu'l-Esved nahiv ilminin temellerini oluşturan küçük bir risâle yazmıştır. Bibliyografya âlimi İbn Nedim (ö. 385/995) meşhur *el-Fihrist* adlı eserinde söz konusu risâleden söz etmektedir.³⁰ Sonuçta Ebu'l-Esved'in Kur'ân'ın lahn'den uzak bir şekilde okunması ve doğru anlaşılması amaçlarını gerçekleştirmek üzere verdiği hizmetler, nahiv ilminin müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkışında büyük önem arz etmektedir. Hatta bu nedenle Ebu'l-Esved'in nahiv ilminin kurucusu olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.³¹

Ebu'l-Esved ile başlayıp öğrencileri tarafından devam ettirilen gramer kurallarını tespit için yürütülen çalışmalar, Emevî devrinin sonlarından, Abbasî devrinin başlarına kadar nahiv ilminin kuruluş aşamasını oluşturmaktadır. Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı ile birlikte nahiv, müstakil ilmî bir disiplin haline gelmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse Hz. Ali ve Ebu'l-Esved arasındaki

²⁷ Tefik Rüştü Topuzoğlu, “Halil b. Ahmed” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. XV, s. 310.

²⁸ Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, c. I, s. 40.

²⁹ İbnu'l-Enbârî, Kemaluddîn Abdurrahmân, *Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*, (nşr. İbrahim Samurâî), Mektebetü'l-menâr, Ürdün, 1985, s. 18; Bahşı, *İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye*, s. 3.

³⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist fî ahbârî'l-ulemâi'l-musannifîn mine'l-kudemâ ve'l-muhdesîn ve esmâu kutubihim*, nşr. Rıdâ Teceddud, Tahran tsz. s. 45; Bazı araştırmalarda Yahyâ b. Ya' mer ve Nasr b. Âsım gibi ilim adamlarının Ebu'l-Esved'in öğrencileri oluşuna dikkat çekilerek İbn Nedîm'in söz konusu naklinin sahih kabul edilmesine vurgu yapılmaktadır. Bkz. Öznurhan, “Kur'an'ın Arap Diline Tesiri”, s. 122.

³¹ Bu konu hakkında bkz. Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire 2008, s. 15.

diyalogda da görüldüğü üzere lahn, Arap dilinin gramerine ilişkin çalışmaların başlatılmasındaki âmillerden biridir. Bir diğer ifadeyle lahn probleminin çözümünde gramer kurallarının tespitine başvurulmuş böylece belirlenen kurallar, Arap dilinin öğretiminde bir kılavuz görevi üstlenmiştir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki dilin gramer alanına katkı sunmaya yönelik bu faaliyetlerin orjininde Abduh er-Râcihi'nin de vurguladığı gibi salt lahn'a yönelik bir tedbir anlayışı bulunmamaktadır.³² Çünkü gerçekleştirilen dil çalışmaları incelendiğinde söz konusu faaliyetlerin Kur'ân'ın murad-ı ilâhiye uygun şekilde anlaşılması ve sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarılması amacıyla yapıldığı görülmektedir. Nitekim bir tür “gramer uygulaması” olarak tavsif edilen *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserlerde de görüldüğü üzere, ilim adamlarının gramer faaliyetlerindeki temel amacı Kur'ân'ın doğru anlaşılmasıdır. Dilciler Kur'ân'ı anlamak gayesiyle çıktıkları dilin kurallarını tespit yolculuğunda bütünüyle dili mercek altına almışlar, nihayetinde bir dil standartı olarak nahiv ilmini ortaya koymuşlardır.³³

Gramer faaliyetlerinin ortaya çıkışındaki etkisinin yanı sıra lahn olgusunun, bu çalışmaların yürütüleceği bölgenin sosyo kültürel ve coğrafi özellikleriyle de bir bağlantısı kurulabilir. Şöyle ki dil kurallarının tespitine yönelik ilk çalışmalar Irak bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Bu bölge Araplar ve diğer milletlerin bir arada yaşadığı, dil hatalarıyla sıklıkla karşılaşılacak bir yerdir. Öte yandan Irak, bedevîlerin yaşamlarını sürdürdüğü çöle sınırı olan bir yerdir.³⁴ Dolayısıyla söz konusu coğrafya, dil çalışmalarını gerçekleştirecek araştırmacılara bir yönüyle toplumdaki lahn olgusunu yakından gözlemleme diğer yönüyle de onlara lahn'den uzak sahil dil malzemesine kısa yoldan erişme imkânı sağlamıştır.

3.3. Dil Malzemesi Derleme Amacıyla Yapılan Yolculuklar

İslam ilim geleneğinde sahil dil materyallerini tespit etmeye yönelik faaliyetlere, Kur'ân'da geçen bazı kapalı ifadeleri daha iyi anlamak ve Arap şiirini metin kanıtı (şâhid) olarak kullanmak gibi amaçlarla erken dönemlerden itibaren başlanmıştır.³⁵ Dil malzemesinin derlenmesi gayesiyle yapılan çalışmalarda lahn'ın etkili olduğu görülmektedir. Şöyle ki şehirlerde acemlerin yanı sıra Arapların dahi dil hataları yapması, dilcileri dış unsurlardan etkilenmeyen dilin orijinal şeklinin korunduğu bedevîlerin yaşadığı kabilelere seyahat etmelerini gerekli kılmıştır. Şunu ifade etmek gerekir ki lahn hadiselerinden önce de Araplar, fasih bir dile sahip olmaları için çocuklarını çöle yaşayan kabilelere göndermişlerdir.³⁶ Bu geleneğin devamı niteliğinde Hz. Peygamber de çocukluğunda Bekr kabilesinin Benû Sa'd boyuna gönderilmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber'in “Ben Arapların en fasihiyim,

³² Abduh er-Râcihi, *Fıkhü'l-luğa fi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1972, s. 34-35.

³³ N. Nihal İnce, *Arap Dil İlimleri İle Tecvit Arasındaki Münasebet*, İlâhiyât Yayınları, Ankara 2018, s. 42-43.

³⁴ Tantâvî, Ahmed, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, Kahire 1995, s. 20-21.

³⁵ Soner Gündüzöz, “Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları”, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri, Tarih ve Problemler*, İsam Yayınları, ed. İsmail Güler, İstanbul 2015, s. 26.

³⁶ Kıyasettin Arslan, “Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar”, *Turkish Academic Research Review (TARR)*, 2016, cilt: 1, sayı: 1, s. 61-79; Ergüven, “Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, s. 179.

çünkü ben Kureyş'tenim. Ayrıca ben Bekr kabilesinin Sa'd boyunda yetiştim." dediği rivayet edilmektedir.³⁷

Hicrî birinci asırdan sonra toplumda lahn hadiselerinin artmasıyla birlikte dilin doğru kullanımlarının yanı sıra Araplar'dan yapılan nakillerde sahih bilgileri tespit amacıyla çöl seyahatleri zorunlu bir hal almıştır. Bahsedilen dönemde dil malzemesi derlemek üzere çöle seyahat gerçekleştiren dilcilerden bazıları Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Yûnûs b. Habîb ed-Dabbî (ö. 182/798), şair kimliği ile tanınan Halef el-Ahmer (ö. 180/796) ve Asmaî'dir (ö. 216/831). Bu isimlerle birlikte Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ö. 215/830) muasırları içinde çöle gidip bedevîlerden en fazla dil malzemesi derleyen kişi olduğu da ifade edilmektedir. Ayrıca Ali b. Hamza el-Kisâî'nin (ö. 189/805) bedevîlerden öğrendiği bilgileri yazmak için 15 şişe mürekkep tükettiği rivayet edilmektedir.³⁸

Hicrî II. asırla birlikte yoğunlaşan çöl seyahatlerinde dilciler, gittikleri kabilelerin, coğrafi olarak yabancı milletlerle temas halinde bulunmamasına özen göstermişlerdir. Çünkü onlar dış unsurlardan izole edilmiş kabile halkının dillerinde lahn'ın bulunmayacağı fikriyle hareket etmişlerdir. Nitekim bu zaman diliminde Arap dilini en fasih konuşan kişilerin, bedevî Araplar olduğu; onların isteseler bile dil hatası yapamayacakları birçok dilci tarafından ifade edilmektedir.³⁹ Bazı kaynaklarda söz konusu dönemde dilcilerin seyahat ettikleri bazı kabilelerin isimlerinden oluşan referans listelerine rastlanılmaktadır. Örneğin Fârâbî (ö. 339/950), *Kitâbu'l-hurûf* adlı eserinde, fasih dili yerleşik hayata geçenlerden değil de, bizzat bedevîlerden öğrenen Basra ve Kûfe dilcilerinin Kays, Temîm, Esed, Tay ve Huzeyl kabilelerine seyahat ettiklerini söylemektedir.⁴⁰ Fârâbî'nin yanı sıra Suyûtî (ö. 911/1505) de *el-İktirâh fî usûli'n-nahv* kitabında kendisinden dil malzemesi alınan ve alınmayan Arap kabilelerini müstakil bir başlık altında ele almaktadır. Bu başlık altında Suyûtî şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Kureyş kabilesi, kelimelerin en fasihini seçip almada Arapların en başarılısı, en akıcı konuşanı ve anlamı en güzel ifade edeniydi. Arap dili onlardan nakledilmiş ve onlar dil kullanımı hususunda rehber edinilmişti. Araplar arasında dili Kureyş'ten öğrenenler Kays, Temîm ve Esed kabileleriydi. Arap dilinin kâhir ekseriyeti söz konusu kabilelerden nakledilmiş olup özellikle "garîb", "î'râb" ve "tasrif" konularında onların izinden gidilmişti. Kendilerinden dil alınması hususunda söz konusu kabileleri Huzeyl kabilesiyle Kinâne ve Tay kabilelerinde yaşayan bazı gruplar izlemekteydi. İsmi zikredilenler dışında başka kabilelerden dil alınmadı. Kısaca ifade etmek gerekirse; "hadarî" (şehirli)

³⁷ Suyûtî, *el-Muzhir*, c. I, s. 167.

³⁸ Rafî'î, Mustafa Sâdık, *Târihu âdâbi'l-'Arab*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2008, s. 167-169; Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecuhâ fî dirâsetil'l-luğa ve'n-nahv*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî, yy. 1985, s. 72.

³⁹ Chaim Rabin, *el-Lehecâtu'l-'arabiyyetu'l-kadîme fî ğarbi'l-cezîreti'l-'arabiyye*, trc. Abdulkerim Mücahid, Beyrut 2002, s. 60; Dursun Hazer, "Arapçanın Lehçeleri", *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, edt. Mustafa Çağrırcı, Kuramer Yayınları, İstanbul 2019, s. 84.

⁴⁰ Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu'l-hurûf*, thk. Muhsin Mehdî, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1990 s. 147.

topluluklardan ve (coğrafi olarak) yabancı milletlere komşu kabilelerden dil alınmadı. Nitekim Lahm ve Cuzâm’dan dil alınmadı. Çünkü bu kabileler Mısırda Kıptilerin komşusuydu. Kudâ’a, Gassân ve İyâd’dan da dil alınmadı. Zira onlar çoğunluğunu Hristiyanların teşkil ettiği İbranice konuşan Şam halkının komşusuydu. Aynı şekilde Yunanlılarla komşu Tağlib kabilesinden, Yemen halkından, İran ve Nabatilere komşu Bekr kabilesinden de dil alınmadı... Bu kabilelerin yanı sıra Hicâz bölgesinde yerleşik hayatı benimsemiş kimselerden de dil alınmadı. Çünkü Arap dilini öğreten kişiler buradaki faaliyetleri esnasında Arap olmayan diğer milletlerle temas kurmuşlar bunun neticesinde dilleri bozulmuştu. Sonuçta sözü edilen kabilelerden dili derleyerek kayıt altına alan ve bir ilim haline getiren kişiler Basra ve Kûfe’de yaşayan ilim adamlarıydı.”⁴¹

Görüldüğü gibi lahn, hem çöl seyahatlerinin dilciler için zorunluluk arz etmesinde hem de dil malzemesinin alınacağı kabilelerin tespitinde önemli bir rol oynamış, seyahatin yapılacağı bölgelerin coğrafi olarak Arap olmayanlarla komşu olmamasına özen gösterilmiştir.

Dilde referans kabul edilen kabileler arasında fasih dil, hicrî dördüncü asra kadar muhafaza edilmiştir. Sonraki dönemlerde ise lahn, dilsel hatalar karşısında şaşkınlıklarını gizleyemeyen bedevîler⁴² arasında bile yaygınlaşmıştır. Nitekim İbn Cinnî (ö. 392/1002) *el-Hasâis* isimli kitabında kendi dönemindeki bedevîlerin bile bazı dil kullanımlarında yanlış yaptıklarını söylemektedir.⁴³ Bedevîler arasında lahn’ın yaygınlaşması nihayetinde çöl seyahatlerini de etkilemiş, önceden kabile kabile dolaşarak dil malzemesini derleyen ilim adamları artık çöle seyahat yerine kaleme alınan eserlere başvurmuşlardır.⁴⁴

3.4. Lahn’ı Konu Edinen Müstakil Eserlerin Yazımı

Halk arasında dil hatalarının yaygınlaşması özellikle Kur’ân tilâvetinde görülmesi, kelimelerin doğru bir şekilde telaffuz edilmesini ve yapılarının muhafazasını zorunlu kılmıştır. Bu durumun ilim adamlarının mu’cem/sözlük türü

⁴¹ Suyûtî, Ebu’l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fî usûli’n-nahv*, thk. Abdülhakim Atıyye, Dâru’l-Beyrûtî, yy. 2006, s. 46-47.

⁴² İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) naklettiğine göre, bir bedevi, çarşıda tüccarların alış veriş yaparken hatalı konuşmalarını işitince şaşkınlığını dile getirerek “Subhânallâh! Hem lahn yapıyorlar hem de para kazanıyorlar; biz ise hem dil hataları yapmaktan uzak duruyoruz hem de para kazanamıyoruz.” demiştir. Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *’Uyûnu’l-ahbâr*, Dâru’l-Kitâbil-’Arabî, Beyrut 1925, c. II, s. 159. Ayrıca bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-udebâ*, c. I, s. 23.

⁴³ İbn Cinnî, *el-Hasâis* c. II, s. 5.

⁴⁴ Rafî’î, *Târihu âdâbi’l-’Arab*, s. 169. Hicrî dördüncü asırdan sonra fasih dili öğrenmeye yönelik çöle yapılan seyahatler eskisi kadar yoğun olmasa da tamamen sonlandırılmamıştır. Dil üzerinde çalışmalar yapan ilim adamları zaman zaman bu uygulamaya başvurmuşlardır. Sözgelimi Zemahşerî (ö. 538/1144) *Esâsu’l-belâğa* isimli eserinde, kendisinin Arap kabilelerini dolaşarak dilleri bozulmamış safkan bedevîlerden farklı lehçeler ve Arap dilinin inceliklerine dair bilgiler topladığını ifade etmektedir. Bkz. Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu’l-belâğa*, Dâru’n-nefâis, Beyrut 2009, s. 58.

eserler kaleme almasında etkili olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵ Hiç şüphesiz Arap edebiyatında erken dönemlerde başlatılan sözlük çalışmaları dile dair materyallerin kayıt altına alınıp kelimelerin sonraki kuşaklara taşıdıkları doğru anlam ile aktarımında önemli bir vazife yerine getirmiştir. Söz konusu çalışmaların başlamasında Yeşil'in de ifade ettiği gibi⁴⁶ temel sebebin lahn olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte genel anlamda mu'cem türü eserlerin yazımının lahn hadiselerine karşı dolaylı da olsa bir tedbir mahiyeti arz ettiği söylenebilir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, sözlük türü eserler arasında diyalektoloji (lehçebilim) grubunda değerlendirilen⁴⁷ ve doğrudan dil hatalarını konu edinen *Lahnu'l-âmmе* adı verilen kitapların yazımıdır. Bu tür eserlerdeki temel gaye gittikçe yaygınlaşan dil hataları karşısında toplumda bir farkındalık oluşturmak ve Müslümanları Arap dilini fasih ve doğru bir şekilde kullanmaya teşvik etmektir.⁴⁸

Lahn'ı konu edinen eserlerin yazımı hicrî II. asrın sonlarında Kûfe nahiv okulunun en önemli temsilcilerinden biri olan Alî b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) ile başlamıştır. Günümüze ulaşan birkaç eserinden biri olan *Mâ telhanu fihi'l-âmmе* isimli kitabını Kisâî, zamanın Abbasi halifesi Harun er-Reşid'e (ö. 193/809) takdim etmiştir. O, söz konusu kitabında yaşadığı dönemde halkın dil kullanımında düştükleri hataları zikretmiş ve dilin fasih kullanımına Kur'an'dan câhiliyye şiiirlerinden şahitler göstermeye önem vermiştir.⁴⁹ Kisâî'den sonra avam tabakası arasındaki dil hatalarını konu edinen çalışmalar devam ettirilmiştir. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *el-Behâu fimâ telhanu fihi'l-âmmе*'si Ebû Ubeyde'nin (ö. 224/839) *Mâ hâlefeti'l-âmmе fihi'l-âmmе* ve Ebû Hâtım es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) *Lahnu'l-âmmе* isimli eserleri bunlardan birkaçıdır.⁵⁰

Lahn'ı konu edinen eserler arasında halk tabakasının yanı sıra entelektüel kesimin yaptığı hatalara da dikkat çekilmiştir. Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/1009) *Mâ telhanu fihi'l-hâssa ve Harîri'nin* (ö. 516/1122) *Durretu'l-ğavâs fi evhâmi'l-havas* adlı kitaplar bu eserlere örnek olarak zikredilebilir. Öte yandan dil kullanımında yapılan hatalara dair örnekler İbn Sikkît'in (ö. 244/858) *Islâhu'l-mantık*'ı İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-kâtib*'inde de rastlanmaktadır.⁵¹ Lahn literatüründe yer alan eserler her ne kadar isimleri ve müelliflerinin takip ettikleri

⁴⁵ Ahmet Aslan, "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 3, s. 351.

⁴⁶ Yeşil, *Harîri'nin Lahn Anlayışı*, s. 70.

⁴⁷ Sözlüklerin yapısal ve anlamsal tasnifi bkz.: Gündüzöz, "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", s. 48

⁴⁸ Muhammed Hüseyin, Âli Yâsîn, *ed-Dirâsetul-luğaviyyeti inde'l-'Arab ilâ nihâyeti'l-karni's-sâlis*, Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayâti Beyrut 1980, s. 169-170. Örneğin Zubeydî (ö. 379/989), *Lahnu'l-avâm* isimli eserini kendi döneminde yaşayan insanların dil kullanımında düştükleri hatalara dikkat çekmek ve onlara doğrusunu göstermek amacıyla telif ettiğini söylemektedir. Bkz. Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Lahnu'l-avâm*, thk. Ramazan Abduttevvâb, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2000, s. 60-62.

⁴⁹ Kisâî'nin söz konusu kitabında benimsediği metoda ilişkin detaylı bilgi için bkz. Karabela, "Arapçada Dil Hataları ve Kisâî'nin *Mâ Telhanu Fihi'l-Âmmе*'si Üzerine", s. 100-103.

⁵⁰ Nureddîn es-Sâfi Muhammed, *Kadıyyetü'l-lahn fi'l-luğati'l-'Arabiyye hatte nihâyeti'l-karni'r-râbi'i'l-hicrî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîatu Bahru'l-Gazel, 2010, s. 59-63.

⁵¹ es-Sâfi Muhammed, *Kadıyyetü'l-lahn*, s. 64-68; Lahn'ı konu edinen kitaplar ve bu eserlerin tasnifi hakkında detaylı bilgi için bkz. Yeşil, *Harîri'nin Lahn Anlayışı*, s. 72-85.

metot bakımından küçük sayılabilecek nüanslar içerse de ilim adamlarının dil alanında bu tarz eserler kaleme almalarındaki ortak gayeleri dil hatalarını engellemek ve dilin doğru kullanımını ortaya koymaktır.⁵² Bu yönüyle bahsedilen eserlerin doğrudan lahn’ı engellemek amacıyla kaleme alındığı söylenilebilir.

Sonuç

İslâm toplumunda özellikle fütihat hareketleriyle birlikte ortaya çıkan ve giderek yaygınlaşan lahn’ın Kur’ân tilâvetinde görülmesiyle birlikte ilim adamları, dil alanında birtakım tedbirler almıştır. Bahsedilen önlemlerin Arap diline dair çalışmaların ilk nüvelerini oluşturduğu söylenebilir. Gerek Arap yazının gelişimine yönelik atılan adımlarda gerekse gramer kurallarının tespitinde bu ilişkinin izlerini görmek mümkündür. Söz konusu çalışmaların gerçekleştirilmesinde lahn etkili olmuştur. Ayrıca dil faaliyetlerinin temel amacının lahn’ı önlemek olmadığı ve nihai gayenin Kur’ân dili olan Arapça’nın muhafaza edilmesi olduğu görülmektedir. Lahn’ın etkili olduğu diğer bir faaliyet, dil malzemesini derlemeye yönelik yapılan seyahatlerdir. Şehirlerde dil kullanımına dair yaygınlaşan hatalar, kelime derlemek üzere çöl seyahatlerini gerekli kılmıştır. Dilciler özellikle h. II-IV. asırlar arasında dilin doğru kullanımını öğrenmek üzere çöllerde yaşayan bedevilere müracaat etmek üzere yolculuk yapmışlardır. Onlar lahn’dan uzak durmak amacıyla bu seyahatlerinde acemlerle komşu olmayan kabileleri tercih etmişlerdir. Lahn’ın dil çalışmalarına etkisi bağlamında söz edilmesi gereken diğer bir faaliyet ise Arap edebiyatında doğrudan lahn’ı konu edinen eserlerin yazımıdır. Bahsedilen kitaplarda dil kullanımında yapılan yanlışlara dikkat çekilerek toplumda bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Görüldüğü üzere lahn, Arap dili alanında yürütülen çalışmaları yakından etkilemiş ve bu etki gerçekleştirilen faaliyetlerin mahiyetine göre farklı şekillerde tezahür etmiştir.

Kaynakça

- Arslan, Kıyasettin, *Dil-Tefsir ve el-Ferra*, Sonçağ Yayıncılık, Ankara 2020.
- _____, “Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar”, *Turkish Academic Research Review (TARR)*, 2016, cilt: 1, sayı: 1, s. 61-79.
- Arslan, Mehmet Nafi, “Klasik Arap Edebiyatında Lahn Konulu Rivayetler” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2018, cilt: XVIII, sayı: 2, s. 421-447.
- Aslan, Ahmet, “Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 3, s. 348-357.
- Bahşi, Turan, *İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2014.
- _____, *Mu‘tezilî Düşüncenin Temellendirilmesinde Arap Dilinin Rolü (Keşşâf Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2020.
- Bulut, Ali, “Arap Yazısı”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, ed. Mustafa Çağrı, Kuramer Yayınları, İstanbul 2019, s. 301-332.

⁵² Muhammed Hüseyin, Âli Yâsîn, *ed-Dirâsetul-luğaviyyeti inde'l-'Arab ilâ nihâyeti'l-karni's-sâlis*, Menşürâtu Dâri Mektebeti'l-Hayâti Beyrut 1980, s. 169-170.

- _____, “Sözlü Gelenekten Yazılı Geleneğe Geçiş ve Bunda Kur’ân’ın Etkisi”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, edt. Mustafa Çağrı, Kuramer Yayınları, İstanbul 2019, s. 107-115.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *Tâcu’l-luğa ve sıhâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-II*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2017.
- Ebu’t-Tayyib el-Luğavî, Abdülvâhid b. Alî, *Merâtibu’n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut 2009.
- Efgânî, Said, *Min târihi’n-nahv*, Dâru’l-Fikr, Beyrut tsz.
- Ergüven, Şahabettin, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/1, cilt: VI, sayı: 11, s. 155-183.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu’l-hurûf*, thk. Muhsin Mehdî, Dâru’l-Meşrik, Beyrut 1990.
- Gündüzöz, Soner, “Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları”, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri, Tarih ve Problemler*, İsam Yayınları, edt. İsmail Güler, İstanbul 2015, s. 23-77.
- Hâkim, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn*, (nşr. Mustafa Abdulkâdir Ata), Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1411.
- Halîl b. Ahmed, el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, Beyrut 1988.
- Hazer, Dursun, “Arapçanın Lehçeleri”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, edt. Mustafa Çağrı, Kuramer Yayınları, İstanbul 2019, s. 79-106.
- İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetu’l-İlmiyye, yy. tsz.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş, Dâru’l-Belhî, Dimaşk 2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *‘Uyûnu’l-ahbâr*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1925.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut 1414.
- İbnu Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Dâru’l-Fikr, yy. 1979.
- İbnu’l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, *Kitâbu’l-ezdâd*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut 1987, s. 238.
- İbnu’l-Enbârî, Kemaluddîn Abdurrahmân, *Nuzhetu’l-elibbâ fî tabakâti’l-udebâ*, (nşr. İbrahim Samurâî), Mektebetü’l-menâr, Ürdün, ty.
- İnce, N. Nihal, *Arap Dil İlimleri İle Tecvit Arasındaki Münasebet*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2018.
- Karabela, Nevin, “Arapçada Dil Hataları ve Kisâî’nin Mâ Telhanu Fîhi’l-Âmme’si Üzerine”, *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, cilt: XI, sayı: 32, s. 93-104.
- Karadavut, Ahmet, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 7, s. 325-350.
- Kaya, Ayhan, “Arap Dilinde Lahnin Nahiv İlminin Ortaya Çıkmasındaki Rolü”, *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2015, sayı: 40, s. 53-72.
- Kıftî, Ebu’l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yûsuf, *İnbâhu’r-ruvât alâ enbâhi’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 1986.

- el-Mahzûmî, Mehdî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecuhâ fi dirâsetil'l-luğa ve 'n-nahv*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî, yy. 1985.
- Muhammed Hüseyin, Âli Yâsin, *ed-Dirâsetul-luğaviyyeti inde'l-'Arab ilâ nihâyeti'l-karni's-sâlis*, Menşûrâtu Dâri Mektebeti'l-Hayâti Beyrut 1980.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2005.
- Öznurhan, Halim, “Kur'an'ın Arap Diline Tesiri”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, edt. Mustafa Çağrıncı, Kuramer Yayınları, İstanbul 2019, s. 116-158.
- Pişgin, Yasin, “Son İlahi Kitabın Dili Olarak Arapçanın Seçilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2016, sayı: 28, s. 489-518.
- Rabin, Chaim, *el-Lehecâtu'l-'arabiyyetu'l-kadîme fi ğarbi'l-cezîreti'l-'arabiyye*, trc. Abdulkerim Mücahid, Beyrut 2002.
- er-Râcihî, Abduh, *Fıkhu'l-luğa fi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1972.
- Rafi'î, Mustafa Sâdık, *Târihu âdâbi'l-'Arab*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2008.
- es-Sâfi, Nureddîn Muhammed, *Kadıyyetü'l-lahn fi'l-luğati'l-'Arabiyye hatte nihâyeti'l-karni'r-râbi'i'l-hicri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîiatu Bahru'l-Gazel, 2010.
- Sâlih Muhammed, Sâlih Atıyye, *Resmu'l-Mushaf (İhsâ' ve Dirâse)*, Cem'iyyeu'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Trablus 2001.
- Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyine'l-Basriyyîn*, thk., Muhammed İbrâhim el-Bennâ, Dâru'l-i'tisâm, Kâhire, 1985.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*, thk. Abdulhakim Atıyye, Dâru'l-Beyrûtî, yy. 2006.
- _____, *el-Muzhir fi ulûmil'l-luğa ve envâihâ*, nşr. Fuad Ali Mansûr, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2014.
- Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire 2008.
- Tantâvî, Ahmed, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, Kahire 1995.
- Tuzcu, Kemal, “Arap Yazısının Ortaya Çıkışı (I)”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2001, cilt: I, sayı: 2, s. 158-165.
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü, “Ebü'l-Esved ed-Düeli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. X, s. 311-313.
- _____, “Halil b. Ahmed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. XV, s. 309-312.
- Yakûb, Emîl Bedî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 2006.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsân Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.
- Yeşil, Selman, *Harîrî'nin Lahn Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2017.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu'l-belâğa*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 2009.
- Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Lahnu'l-'avâm*, thk. Ramazan Abdu'ttevvâb, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2000.